

Historische molenstraatnamen in De Linie

Molens hebben zolang ze bestaan een dominante rol gespeeld in het landschap. Al was het niet door hun afmetingen, dan trokken de zwaaiende wieken de aandacht. Het ligt dus voor de hand dat de namen van veel wegen en straten van oudsher op de een of andere manier verwijzen naar molens. Bij de naamgeving aan nieuwe straten put men graag uit historische namen ter plaatse van de nieuwbouwlocatie. Zo ook bij het stadsuitbreidingsproject De Linie, een onderdeel van het Europapark, dat verrijzen zal ten zuidoosten van de stad Groningen, ongeveer op de locatie van de gesloopte Hunzecentrale en de voormalige Helpmancentrale.

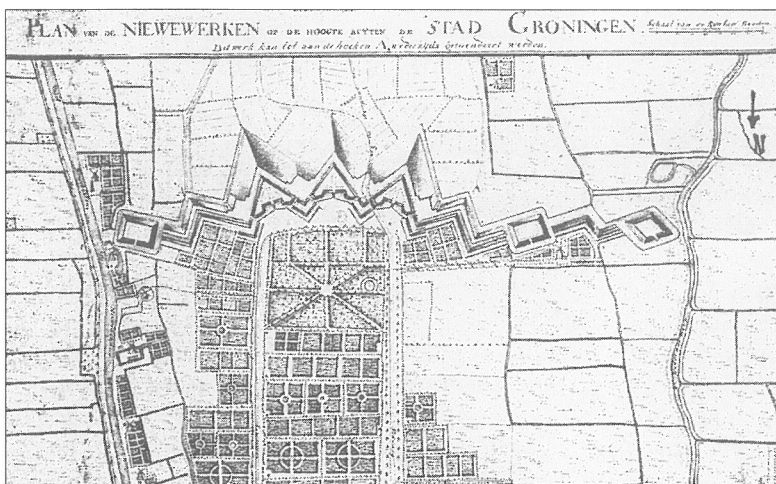
Het nieuwe woongebied De Linie ontstaat op een terrein dat vanaf ongeveer 1800 in het zuiden begrensd werd door de zuidelijke verdedigingslinie van de stad Groningen. De Linie van Helpman is gemaakt naar een ontwerp van Menno van Coehoorn. Belangrijke onderdelen van verdedigingswerken vinden we ook terug in het nieuwe stratenplan: schans, bastion en redoute (zie de laatste afbeelding bij dit artikel).

De kanalen rond de Hunzecentrale zijn een uitbreiding van de waterwegen die al in de veertiende eeuw ontstonden. Ze stonden ten dienste van koelwaterstromen en voor het transport van kolen en olie. Voor een verbetering van de afwatering van de oostelijke stadsgracht werd eerst het (verlengde) Schuytendiep gegraven dat doorliep naar de Hunze bij Waterhuizen. Later kreeg dit kanaal de naam Winschoterdiep; nu heet het Oude Winschoterdiep. Dit kanaal werd van groot belang voor de handel met de veenkoloniën. Verder fungeerde het als vestigingsplaats voor kleinschalige bedrijvigheid waar binnen de vesting geen ruimte meer voor was. In eerste instantie ontstond die nijverheid voor de noodzakelijke bescherming zeer dicht bij de stad.

Toen het buitengebied minder gevaarlijk werd, breidde de nijverheid zich verder uit naar het zuiden langs de westelijke oever van het Schuytendiep.

Ter hoogte van de huidige Oliemuldersstraat en de Verlengde Frederiksstraat stonden de eerste twee van een reeks molens die in de

Linie van Helpman in de eerste helft van de 18^e eeuw. Links het Schuytendiep met daaraan gelegen zes molens (het noorden is beneden!)

zeventiende en de achttiende eeuw langs het Schuytendiep werden gebouwd. De eerste straatnaam geeft al aan dat de eerste molen een oliemolen was; de tweede molen had dezelfde functie.

De derde industriemolen in de rij was houtzaagmolen *De Zaaier* (ter hoogte van de H.L. Wicherstraat). Ook de twee volgende molens, *De Zon* en *De Vriendschap*, waren houtzaagmolens; ze stonden waar nu terreinen zijn van de firma Nanninga en de Milieudienst. Op gedetailleerde kaarten zijn houtzaagmolens te herkennen aan de balkgaten, grote vijvers waar hout te water bewaard wordt. (Wateren: hout onder water bewaren tegen scheurvorming door uitdroging en om het hout schoon te spoelen. Als suikers, zouten en eiwitten uit de cellen verdwenen zijn, is hout beter bestand tegen schimmels en bacteriën.)

Op de moleninventarisatiekaarten van De Hollandse Molen (waarvan het Groninger Molenarchief een volledige set kopieën bezit), hebben de molens aan het Schuytendiep van noord naar zuid de locatienummers 1388.01 t/m 1393.01 (als er op een locatie verschillende molens hebben gestaan, hebben ze chronologische volgnummers, bijvoorbeeld 1389.01, 1389.02, enzovoort).

1388.01 *De oude Oliemolen* (1679). Afgebroken en in 1837/38 vervangen door een stoomdrijf dat in 1854 afbrandde. Op 26-8-1686 verkoop voor de erven Govert van Dilsen aan Remke Busch, burgemeester, van de oliemolen staande op de Meeuwert (RA 3.x64).

1389.01 Naamloze "peldegarmolen" (1680). Afgebrand in 1690.

1389.02 Naamloze pel- en cementmolen (vóór 1745). Verdwenen in 1791.

1389.03 Pel- en cementmolen *De Eendracht* (1791). Twee pelkoppels, 1 cementkoppel. Omstreeks 1890 is het achtkant verkocht naar Stroobos voor pel- en oliemolen *De Hooiberg*; de stenen onderbouw is nog lang blijven staan.

1390.01 Houtzaagmolen *De Zaaier* (ws. 1697; octrooidatum 15-5-1697). In 1903 afgebroken, het achtkant ging naar Brabant.

1391.01 Houtzaagmolen (1734, paltrok).

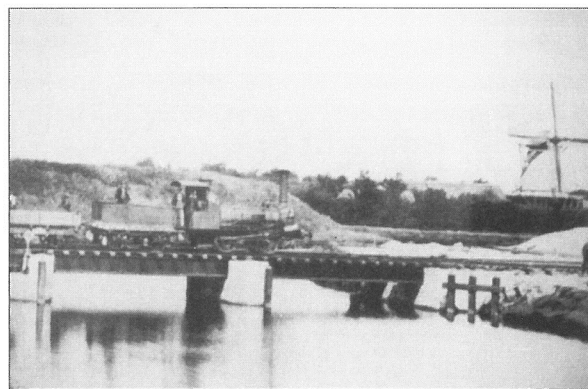
1391.02 Houtzaagmolen (1753 achtkante bovenkruier). Sinds 1811 *De Zon* genaamd. In 1882 is de windaandrijving vervangen door stoom.

Houtzaagmolen *De Zaaier* vanuit het westen gezien (eind negentiende eeuw)

Westzijde Schuytendiep: houtzaagmolens *De Vriendschap* (links) en *De Zon*

De oostelijke redoute vanuit het westen; op de voorgrond de spoorbrug. De molen rechts op de achtergrond is waarschijnlijk de *Ellensmolen*.

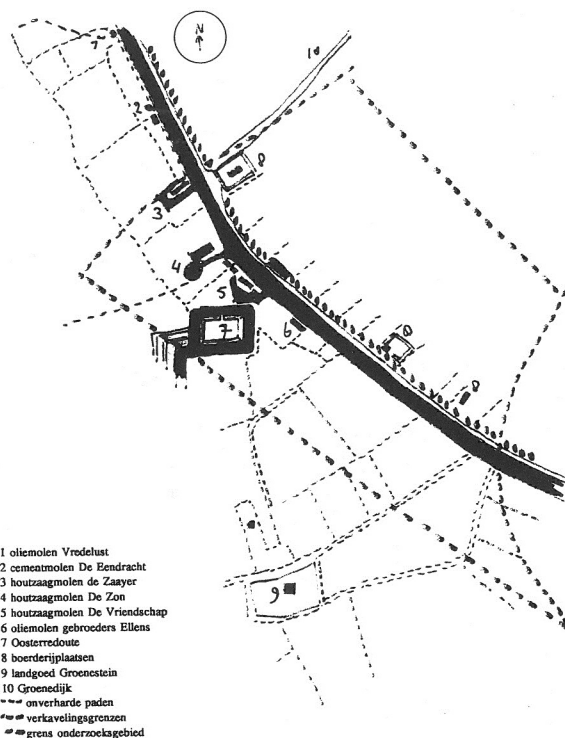
- 1392.01 Houtzaagmolen *De Vriendschap* (vóór 1734). In 1843 kreeg deze molen de tweede ijzeren bovenas in de provincie Groningen (afkomstig van de barkmolen aan het Reitdiep). In 1903 afgebroken en weer opgebouwd te Wedde als korenmolen.
- 1393.01 Oliemolen *De Eendracht* (1736; octrooi van 1734), "de nieuwe oliemolen", *Ellensmolen*. Afgebrand op 17-12-1873, inclusief de behuizing en de schuren (en een boerderij aan de overkant van het Winschoterdiep).

De molens vormden een enclave buiten de stad, zonder rechtstreekse toegang. Er liep geen pad langs de westzijde van het Schuytendiep. De molens waren alleen bereikbaar via graspaden die tussen de moestuinen op het zand van de Hondsrug naar de Oosterweg leidden.

Om de verdediging van de stad Groningen te versterken werd dit gebied overhoop gehaald voor grootschalige bouwactiviteiten. Even ten noorden van het gehucht Helpman ontstonden vooruitgeschoven *buitenwerkende* Linie van Helpman. De linie liep vanaf het Hoornschediep naar het Schuytendiep en bestond uit drie bastions (forten) aan beide zijden geflankeerd door een redoute (vierkante schans omringd door een gracht). De oostelijke redoute lag vlak naast het Schuytendiep tussen de houtzaagmolen *De Vriendschap* en de oliemolen van de gebroeders Ellens. In de achttiende eeuw werd de linie uitgebreid met een vergroot schootsveld en een natte gracht, het Helperdiepje. Deze ongewone structuur drukte een stempel op de ruimtelijke ontwikkelingen in het gebied ten westen van het Schuytendiep. Ten oosten van het Schuytendiep, ten zuiden van de Groenedijk (die twee polders scheidde) bestond het landschap voornamelijk uit weidelandschap. Hier ontstond geen bedrijvigheid.

Gedurende de 18^e en het begin van de 19^e eeuw veranderde er weinig in het besproken gebied. De industriemolens deden hun werk, de handel voer wel langs het Schuytendiep en de Oosterredoute lag als een stille waakhond te wachten op een vijand die niet meer zou komen.

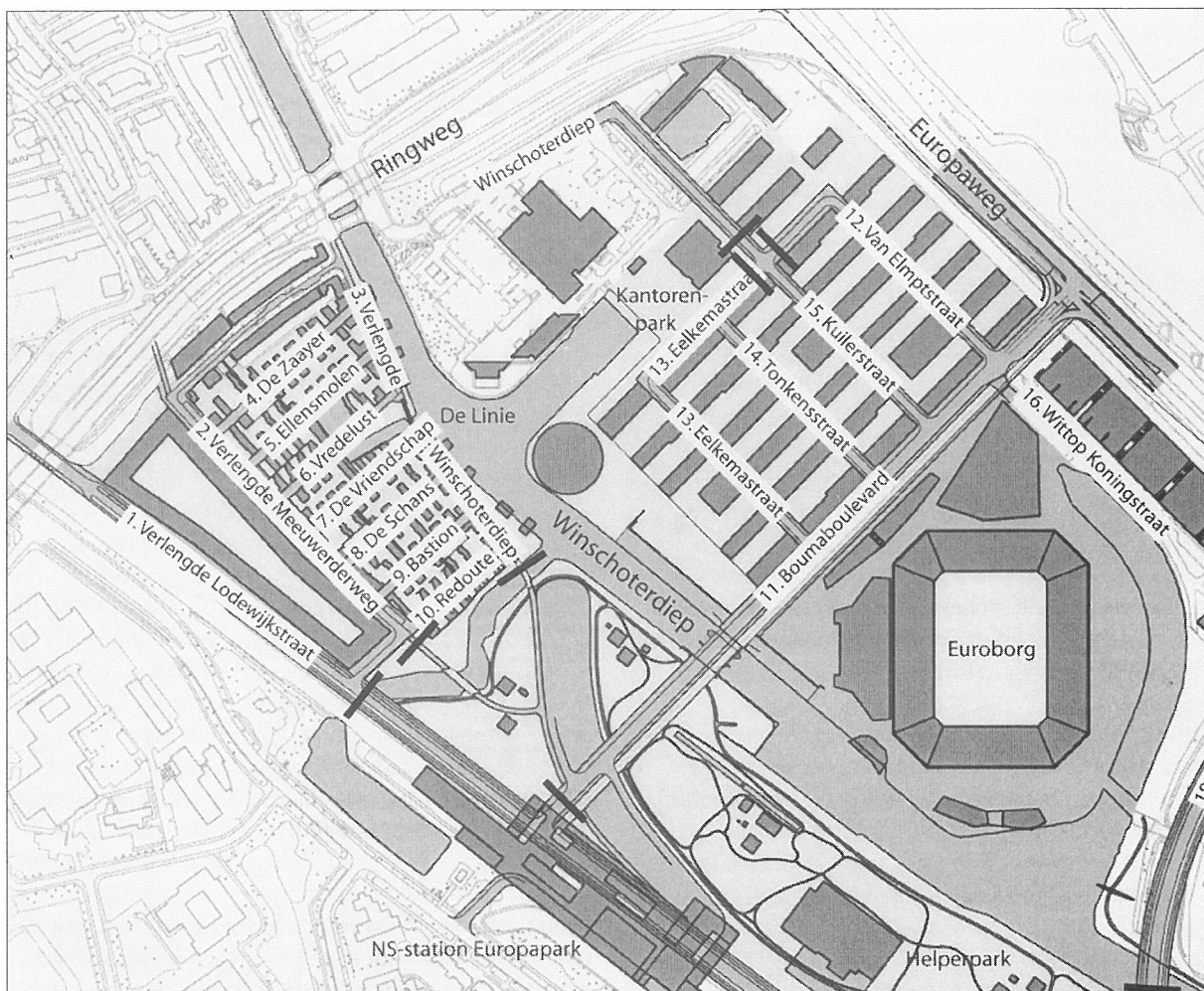
In de tweede helft van de 19^e eeuw kwam de ruimtelijke ontwikkeling in een stroomversnelling, maar de aanleg van de spoorlijn naar Assen (jaren '60) deed de ontsluiting vanuit het westen op slot. De

De molenlocaties ten tijde van de aanleg van de linie van Helpman (rond 1800)

vestingwet van 1874 maakt het mogelijk een van de ruimtelijke blokkades, de Linie van Helpman, te slechten. De Oosterredoute werd wel afgegraven, maar de structuur van de linie bleef bestaan omdat het Helperdiepje niet werd gedempt. De locatie van de Oosterredoute kreeg de functie van *drekstoep* (gemeentelijke faecaliënbergplaats). De gemeentegrens moest daartoe naar het zuiden opschuiven – van boven de linie en molen *De Zon* naar het Helperdiepje en de Groenedijk. Ondertussen werden de molenwieken op de horizon geleidelijk vervangen door fabrieksschoorstenen. Houtzaagmolen *De Vriendschap* verdween zelfs helemaal; de nieuwe eigenaar van het terrein stichtte er een scheepsreparatiewerf.

De stedelijke bouw rukte op volgens Het Algemeen Uitbreidingsplan van 1906. De H.L. Wichersstraat ligt op het terrein van de voormalige houtzaagmolen *De Zaaijer* en de Meeuwerderweg werd doorgetrokken tot aan de nieuwe ingang van de firma Nanninga aan de H.L. Wichersstraat. Deze situatie veranderde pas met de aanleg van de zuidelijke ringweg op het tracé Meeuwerderbaan. Dit isoleerde de H.L. Wichersstraat en maakte de terreinen van Nanninga moeilijker bereikbaar.

Na de spoorlijn was de bouw van de Provinciale Electriciteitsfabriek (1915) de tweede aanslag op het weidegebied ten zuiden van de Oosterredoute. De spoorlijn en de beschikbaarheid van voldoende koelwater bepaalden de keuze op die locatie. Een andere reden was, dat veel belangrijke afnemers de fabrieken in de Veenkoloniën waren. De steeds groeiende vraag naar elektriciteit noopte in 1932 tot de bouw van een geheel nieuwe centrale, de Helpmancentrale, die in de volgende jaren steeds werd uitgebreid. Omdat verdere groei niet meer mogelijk was, werd de eerste eenheid van de nieuwe Hunzencentrale voltooid in 1963. Ondertussen ontstond een grootschalig industrieterrein tussen het Oude en het nieuwgegraven Winschoterdiep. Dit gebied werd ontsloten door de zuidelijke ringweg. Voor een beter koelwatercircuit werd het Oude Winschoterdiep afgedamd. Dit betekende het einde van de scheepswerf Vos. Op dit terrein werd het gemeentelijke Reinigingsbedrijf uitgebreid.

De Hunzencentrale werd al in 1966 uitgebreid met eenheid II en III en in 1970 met de eenheden IV en V. Sinds die tijd vormden de pijpen een kenmerkend onderdeel van de Groningse skyline. Maar ook dat is alweer geschiedenis...

We zullen ooit wel wennen aan de nieuwe zuidoostelijke stadsmarkering in de vorm van het blok van het stadioncomplex Euroborg. De villa's aan de nieuwe molenstraten vallen daarbij ongetwijfeld in het niet.

Dankwoord

Dit artikel is geschreven naar aanleiding van een bericht in De Gezinsbode van 27 juni 2003 over de nieuwe straatnamen in De Linie. Het projectteam Europapark heeft een cultuurhistorisch onderzoek laten verrichten naar het plangebied. De heer J. de Boer, voorlichter van het projectteam Europapark, was zo vriendelijk relevante delen van het rapport over dat onderzoek ter beschikking te stellen. Een ochtend in het Groninger Molenarchief leverde meer informatie over de hier besproken molens.